

**ISTORIJS POLITIKA IR POLITIKOS
ISTORIZAVIMAS***

Rudeniop knygynų lentynose pasirodžiusi Alfonso Eidinto „Istorija kaip politika“ nusipelno atidesnio recenzentų dėmesio. Kai kas, tiesa, gali suabejoti ir aiškinti, kad kritiškai įvertinti šį veikalą turėtų istorikai. Mat, knygos autoriui rūpi Lietuvos istorijos mokslo situacija 1987–1993 m., to laikotarpio lietuvių istoriografijos raida ir paties autoriaus vieta joje. Brandūs ir brandesni istorikai tą laikotarpį, atvėrusi kelią sovietinės istoriografijos postulatų revizijai ir nacionalinės istorijos formavimui, dar neblogai prisimena. Todėl savo prisiminimus gali palyginti su prof. A. Eidinto „ideologinio išsilaisvinimo (auto)(i)liustracija“ (p. 9–68). O jaunesni, dar bręstantys istorikai turi neblogą progą įvertinti, kaip jų kolega kartu su bendraminčiais prieš kelis dešimtmečius vertė istoriją tapti istorija: laisvino terminus ir sąvokas, kalė naujus, studijavo nenaudotus (uždraustus ar neieškotus) archyvinius šaltinius, galų gale mėgino suvokti savo laisvę.

Formaliai kalbant, šį procesą A. Eidintas sudėliojo į kelis „asmeninius“ blokus, kuriuos sudaro 1987–1993 m. (ir XX a. pradžioje?!) įvairiuose leidiniuose paskelbta autoriaus poleminių istorinių publicistikos, atskirų temų tyrimai – trys moksliniai straipsniai, proginės kalbos, interviu žurnalistams bei apžvalgos: „Sovietmečio istoriko

* Eidintas A. Istorija kaip politika. Įvykių raidos apžvalgos. Vilnius: Versus aureus, 2008. 439 p.

žaiždas išsilaižant“ (p. 69–135), „Antano Smetonos susigrąžinimas“ (p. 136–175), „Mažieji pasipūtėliai“ kuria savo valstybę“ (p. 176–255), „Kaimynų paktai ir faktai“ (p. 266–314), „Holokaustinis trintukas“ (p. 315–354).

Banalu būtų aiškinti, kad „asmeniškai“ iliustruojamas lietuviškos istoriografijos laikotarpis sutampa su XX a. pabaigos lietuvių tautiniu atgimimu, kai istorija, pasak A. Eidinto, tapo ir politika: „pradžioje tapo tautinio atgimimo, kovos už savo kalbą, kultūrą, Lietuvos istoriją apskritai, o vėliau ir išsivadavimo iš svetimųjų valdymo, ir už nepriklausomą Lietuvos valstybę politika“ (p. 13). Štai čia suklusti galėtų ir politologas.

Apskritai, akademinio dėmesio istorijos ir politikos santykiui netrūksta. Šio dėmesio centre paprastai atsiduria klausimai apie istorijos galią politikoje, ką ji reiškia ir kaip skleidžiasi? Be dažnai aptinkamų formalių apeliacijų į istorijos labai svarbią, vos ne vienintelę realią reikšmę mūsų savivokai, atminties ugdymui ar tradicijų išlaikymui, atsakymai pateikiami gana įvairiai, nelygu, koks žiūros kampas yra pasirenkamas.

Prieš keliolika metų Egidijus Aleksandravičius, skelbdamas ilgamečio Lietuvos prezidento Antano Smetonos rankraštinių veikalą „Lithuania Propria“, savąjį įvadą taip ir pavadino „Istorija ir politika“¹. Jo nuomone, galimi bent du istorijos ir politikos sąryšio mazgai. Pirmajam priskirtinas politikos tapimo istorija procesas; antrajam – istorijos disciplinos tapimas politine prostitute. Šiuo atveju E. Aleksandravičius turėjo galvoje sovietmečio patirtį, nors kritikavo ir istorikus, apskritai tarnaujančius politikai ir atliekančius vadinašiosios pragmatinės istorijos užsakymus. Žinia, jų gali būti įvairių. Prisiminti vertėtų ne tik sovietmetį, bet ir garsųjį Fridricho Didžiojo posakį, kad tegu tik prūsų generolai užima kokią nors teritoriją, o jau prūsų istorikai mokės įrodyti, kam toji teritorija privalo priklausyti. Neprošal būtų prisiminti ir garsiosios, Adolfo Šapokos redaguotos „Lietuvos istorijos“, kurios redaktorių Antanas Smetona apdovanojo ketvirtojo laipsnio Gedimino ordinu, radimosi 1936 m. aplinkybes.

O į ne istoriko A. Smetonos istorinį tekstą E. Aleksandravičius pasiūlė pažvelgti kaip į taikomosios istoriografijos pavyzdį, rodantį istorijos fakto virsmą politiniu argumentu. A. Smetona rašė savąjį veikalą, tikėdamasis panaudoti istorikų įdirbį politinio diskurso poreikiams, t. y. dar kartą įrodyti 1919 m. Paryžiuje ir 1920 m. Maskvoje lietuvių gintų Lietuvos teritorinių ribų patikimumą. E. Aleksandravičius cituoja 1942 m. rugsėjo 29 d. A. Smetonos laišką Lietuvos įgaliotiniui Rio de Žaneire Frizui Meieriui, kuriame prezidentas apie tai, beje, šapokiniu stiliumi, pareiškė labai atvirai: „Lenkai pavogė lietuvių istoriją, dabar siekia pavogti rusai, mes turime nutverti tuos vagis už rankos ir parodyti juos tikrojoje šviesoje visam pasauliui...“²

Šią citatą galime vertinti ir plačiau, aiškinantis, kokią įtaką vienkia ar kitokia praeities interpretacija gali turėti politikai, politiniam procesui ar politinei padėčiai apskritai. Kitaip tariant, aptardami istorijos ir politikos santykį, susiduriame ne tik su situacijomis, kai istorijos faktai virsta politiniais argumentais, bet ir kai politiniai argumentai „įrėmina“ praeities interpretaciją.

Būtent pastarąjį aspektą istorinės atminties ir tapatumo tyrėjai linksta apibūdinti istorijos politikos sąvoka. Jų manymu, istorijos politika – tai „kova dėl galios veikti istorinę atmintį ir identitetą bei tos galios panaudojimas“³. Kitaip tariant, istorijos galia politikoje skleidžiasi pastangomis formuoti ir kontroliuoti visuomenių atmintį ir tapatumą, užtikrinant politinės valdžios teisėtumą⁴. Kaip elementarius istorijos politikos pavyzdžius būtų galima prisiminti įvairias kovas, kurias patyrė ne viena valstybė, dėl istorinių archyvų. Šiame kontekste A. Eidinto knygoje surastume nemažai detalių, iliustruojančių lietuvišką tokios kovos specifiką XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje–dešimtojo dešimtmečio pradžioje (p. 75, 90–97, 102, 280–283).

Tiesa, istorinės atminties bei tapatumo tyrėjų tekstuose galime aptikti užuominų apie istorijos galios politikoje apraiškas ir formaliuose politinių sprendimų priėmimo procedūrose. Jose gimstančiuose diskursuose prireikia istorinių pagrindų, pagrindžiančių sprendimus,

kuriais perskirstoma įtaka arba interesai⁵. Šis aspektas, traukiantis visų pirma politologų, politinės istorijos tyrėjų akį, apibūdintų dar vieną istorijos panaudojimo politikoje kryptį, jau trumpai aptartą taikomąją historiografiją arba politikos istorizavimą.

Pastarasis sietinas su sprendimų priėmėjams būdinga tikra ar menama praeities įvykių bei procesų racionalizacija, instrumentiniu ir normatyviniu istorinės argumentacijos naudojimu politiniams tikslams pasiekti⁶. Vėlgi A. Eidintas savojoje „Istorija kaip politika“ apščiau pateikia pavyzdžių, atskleidžiančių istorinės argumentacijos atsiradimo mechanizmus lietuvių politinėje priešpriešoje su sovietais (p. 56–62, 105, 107 ir kt.).

Paprastai būtent politikos istorizavimą iliustruoja populiarai frazė – pajusti istorijos pulsą. Nors niekas nepaaiškino, kaip ta pajauta turėtų būti matuojama, apie Winstoną Churchillį štai sakoma, esą jis buvo tikro politiko etalonas. Mat jėgų ilgametis britų premjeras sėmėsis iš praeities ir nuolat „viena akimi žvilgčiojęs į dabartį“⁷. Nedrašu būtų lyginti jo ir lietuvių politikų kalibrą. Tačiau į tą aplinkybę, kad mūsiškiai gana skrupulingai semiasi stiprybės iš praeities, dar Lietuvos nepriklausomybės aušroje atkreipė dėmesį Anatolis Lievenas. Kai kurie lietuvių politikai, rašė jis, „... elgiasi taip, tarsi tik viena koja stovėtų dabarty – antrą jų dėmesio pusę amžiams laiko priklausčiusios nepavaldžios laikui svajonės apie Lietuvos didybę“⁸. Atmetę ironijas, matyt, sakytume, kad dviem atvejais omenyje turėta ne tik tai, kad praeitis tebėra reali jėga, lemianti nūdienos sprendimus ir veiksmus, bet ir konkretus istorinių žinių, pasak Lewis Namiero, priklausomai nuo erudicijos ir protinių gabumų⁹, taikymas politiniame procese.

Nors žiūros kampa ir skiriasi, pirmiesiems analizuojant politinėmis pastangomis istorinėje atmintyje, tapatume įprasminamus praeities įvykius ar procesus, o antriesiems – istoriją kaip politinių sprendimų argumentacijos šaltinį, juos sieja bendra – politinio istorijos sudabartinimo – problema. Todėl nereikia stebėtis, kad tie žiūros

kampai gali sutapti ar net susilieti, dažnai virsdami praktinio topo *Historia magistra vitae* įgyvendinimo analizėmis.

Istorijos politikos tyrėjai praeities aktualinimo būdus pateikia kaip kryptingas politines – biurokratinės pastangas įtvirtinti tą praeitį, kurią įsivaizduoja kaip svarbią dabarčiai ir projektuojamą ateičiai. Taip „istorinis atsiminimas laiko perspektyvą, kurioje praeitis dabarčiai atrodo kaip prasminga ir reikšminga istorija, visada orientuoja į politinę koordinačių sistemą, kuri atitinka galios siekiančios valios kryptis, o jomis remdamiesi atsimenantys subjektai praktiškai organizuoja savo gyvenimą“¹⁰. Paprastai tos pastangos įtvirtinamos materialiomis formomis, įstatymais dėl valstybinių švenčių, atminčių dienų, paminklais, gatvėvardžiais, istorijos vadovėliais ir pan., remiantis viena iš trijų praeities aktualinimo projekcijų: herojine, amnezine ir demokratine, orientuota į bendrybių paieškas¹¹. Būtent šios projekcijos diktuoja visuomenėms, ką jos privalo nuolat prisiminti ir ko turi mokytis iš praeities.

Be abejo, vienaip šie klausimai iškyla totalitarinėse visuomenėse. Jose, ciniškai kalbant, *Historia magistra vitae* taikomas visa apimtimi. Čia visi privalo laikytis konkrečios, oficialios praeities versijos, grindžiančios politinių režimų teisėtumą.

Kita vertus, be istorinių argumentų neapsieina ir režimų oponentai. Šią tendenciją ypač gerai iliustruoja darbai, skirti tautiniams atgimimams¹². Jiems istorija paprastai tapdavo vos ne pagrindiniu naciją formuojančiu instrumentu. Čia galėtume tik dar kartą pabrėžti, jog šiai situacijai apibūdinti A. Eidintas – ne tik kaip liudininkas, bet ir kaip betarpiškas dalyvis – ir pasitelkė „Istoriją kaip politiką“.

Beje, „gyvojo liudininko“ akimis jis primena (p. 34) ir jau klasika spėjusį tapti pavyzdį, kuo virsdavo tokių istorijų susidūrimai. 1988 m. vasarą Michailas Gorbačiovas, bandydamas likti ištikimas viešumo („glasnost“) kursui, buvo priverstas atšaukti visuotinį Sovietų Sąjungos istorijos egzaminą stojantiesiems į aukštąsias mokyklas¹³.

Tiesa, šiame kontekste derėtų prisiminti ir laisvos, demokratinės Prancūzijos atvejį. Praeito šimtmečio dešimtojo dešimtmečio pra-

džioje, po ilgų ir audringų akademinų debatų dėl Prancūzijos didžiosios revoliucijos priežasčių bei pobūdžio buvo nutarta laikinai išbraukti iš nacionalinio istorijos egzamino klausimus, skirtus šiai revoliucijai. Taip istorija demonstravo ryšį tarp tiesos, galios ir jos panaudojimo pragmatinės prasmės.

Tiesą sakant, būti atsargiems topo *Historia Magistra Vitae* atžvilgiu, t. y. būti apdairiems su tiesioginėmis praeities – dabarties sąsajomis, istorinėmis paralelėmis, normatyviniais postulatais apie politikos galimybes pasimokyti iš istorijos, raginta ne kartą. Ne paslaptis, kad šiame kontekste ypač mėgstama cituoti George'ą Vilhelmą Friedrichą Hegelį: „Valdovams, valstybės vyrams ir tautoms patariama mokytis iš istorinės praeities. Tačiau patirtis ir istorija moko, kad tautos ir vyriausybės iš istorijos nieko neišmoko ir nepaisė pamokymų, kuriuos galima būtų iš jos išgvildinti. Kiekviena epocha yra tokia individuali ir kiekvienoje epochoje būna tokių ypatingų aplinkybių, kad joje turi ir gali būti veikiami tik remiantis ja pačia.“¹⁴ Šalia G. Hegelio pavardės būtų galima išvardyti ir visą būrį jo amžininkų istorikų: Georgas Gottfriedas Gervinus, Heinrichas von Treitschke, Johannhas Gustavas Droysenas, Heinrichas von Sybelis, Leopoldas von Ranke ir kt. Paradoksalu, tačiau kaip parlamento nariai, politikos apžvalgininkai ar politiniai patarėjai jie nesibodėjo taikyti savo istorines žinias politiniame procese.

Štai J. Droyseno nuomone, „grįsdamas savo apsisprendimus istorine refleksine, „diskusine autokontrolė“ (*diskussive selbstkontrolle*) valstybės vyras yra istorikas praktikas“¹⁵. Net ir L. Ranke ne tik retrospektyviai komentuodavo einamuosius įvykius, bet ir instrumentiškai bei normatyviškai istorinę argumentaciją naudojo politiniams tikslams pasiekti¹⁶. Ką jau kalbėti apie Benedetto Croce, užsiėmusio ne tik Italijos valdymu, bet ir dėl politinių motyvų negailėjusio rašalo šalies istorijai perrašinėti¹⁷. Štai kodėl politikos istorizavimo tyrėjai, pabrėždami, jog iš tikrųjų nėra jokių istorijos pamokų, vis dėlto pripažįsta, kad politinėje veikloje, priimant sprendimus, istorijos – gyvenimo mokytojos – topas suvokiamas kaip sprendimo galios lo-

gika, sužadinantį prisiminimus apie buvusių atvejų taisykles bei skatinanti jas taikyti esamiems ir būsimiems atvejams. Todėl politikos istorizavimo tyrėjams rūpi atskleisti ne tik specifines, kontekstines ir situacines istorijos taikymo politikoje aplinkybes, bet ir „apsaugoti“ politikus nuo pernelyg paprasto, dažnai primityvaus ar net aklo istorinių analogijų bei palyginimų taikymo, komplikuojančio, o ne padedančio spręsti vienus ar kitus politinius uždavinius.

Turbūt natūralu būtų, vartant A. Eidinto knygos puslapius, paklausti, ar XX a. pabaigoje tokia „apsauga“ profesionalėjantiems lietuvių istorikams rūpėjo? Džiaugsmingas autoriaus pasitenkinimas tuo, kad 1990 m. kovo 22 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko V. Landsbergio laiške SSRS Aukščiausiosios Tarybos deputatams Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas buvo motyvuojamas ir lietuvių istorikų tuo metu pabrėžiama 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos Respublikos ir RSFSR Taikos sutartimi (p. 59–60), rodo – ne labai. Mat, tos sutarties papildomi, slaptieji straipsniai numatė Lietuvos patekimą į bolševikinės Rusijos įtakos sferą. Teisybės dėlei reiktų pridurti, kad tos sutarties tikroji ir slaptosios prasmės paaikškėjo tik 1992 m., Česlovui Laurinavičiui paskelbus studiją „Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis: 1920 m. liepos 12 d. sutarties problema“.

Kita vertus, būtų galima teigti, kad istorijos taikymo politikoje problemą A. Eidintas bandė kompensuoti įtraukdamas į „Istoriją kaip politiką“ savaitines politinių procesų apžvalgas („Politika kaip istorija“; p. 355–404), kuriose gana atsargiai vertino istorinėmis paralelėmis mėgstančių grįsti lietuvių politikų veiksmus.

Šiandien, aišku, lengva pamokyti, kaip tą reiktų daryti, o juolab minimą problemą analizuoti. Nepaisant netgi tos aplinkybės, kad dar XX. a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasirodė istorijos taikymo politikoje aplinkybių analizių, kurios iki šiol yra tokio pobūdžio tyrimų pavyzdžiai.

Štai Karlas Georgas Faberas, vienas prieš tris dešimtečius pagarsėjusio Vokietijos Federacinėje Respublikoje seminario „Dabarties

istorija ir savimonė“ iniciatorių, pabandė pateikti politinių istorijos taikymų klasifikaciją. Empirinės medžiagos baze jis pasirinko tris tematiškai susijusias vokiečių parlamentines diskusijas: 1848 m. liepos 26–27 d. Frankfurto nacionalinė asamblėja ir lenkų klausimas, 1918 m. kovo 18–19 ir kovo 22 d. Vokietijos Reichstogas ir Lietuvos Brastos taikos sutartis, 1972 m. vasario 25 d. Bundestogas ir *Ostverträge*, t. y. vadinamosios 1970 m. rugpjūčio 12 d. Maskvos ir 1970 m. gruodžio 7 d. Varšuvos sutartys¹⁸. Debatuose aptiktas referencijas į istoriją K. G. Faberas metodiškai, „atskirdamas“ nuorodas į empiriškai patikrinamus, šališkumą ir istorinį objektyvumą atskleidžiančius istorinius faktus nuo istoriosofinės argumentacijos ir instrumentines, konkretaus politinio tikslo siekiančias apeliacijas nuo normatyvinių kreipimūsi į istoriją, sudėliojo į trijų pakopų vertikaliu ryšiu sujungtą lentyną.

Pirmąją lentyną K. G. Faberas pavadino „Istorija kaip pavyzdžių kolekcija“. Joje atsidūrė politikų kaip argumentai panaudoti paskiri, pakankamai nuo istorinio konteksto izoluoti faktai. Nepaisant šių faktų naudojimo sutapimų, vokiečių mokslininkas vis dėlto išskyrė tris tokios argumentacijos raiškos formas: a) istoriniai įvykiai vartojami instrumentiškai arba normatyviškai kaip pozityvūs arba negatyvūs pavyzdžiai (sektini arba tinkantys atgrasyti), iš esmės tapdami klasikiniiais Cicerono posakio pragmatinio įgyvendinimo atvejais; b) konkretūs teisiniai reikalavimai arba moraliniai į(si)pareigojimai, paremti istorinėmis analogijomis; c) politiniai įvykiai, kuriems suteiktos pozityvių arba negatyvių vertybių prasmės, naudojami simboliniam vertybių, atsietų nuo pačių įvykių, pristatymui, kitaip tariant, istoriniai įvykiai panaudojami kaip simboliai.

Į antrąją lentyną pateko politikų naudotos istorijos (istorijų) kaip santykinai nuoseklus, prasmingo proceso interpretacijos: a) istorijos reikšmę ir nepertraukiamumą atskleidžiantys ir informacijos perteikėjų, praeities ir dabarties politikų susiejamumo, taip pat įsi-pareigojimų arba pa(si)teisinimų formulavimo funkcijas atliekantys atpasakojimai; b) priežastiniais ir struktūriniais ryšiais susijusių is-

torinių aplinkybių vertinimai bei aiškinimai, galintys tarnauti neteisybų ar individualios atsakomybės už praeities įvykius „perkėlimui“ neišvengiamam istoriniam procesui; c) istorinių įvykių komponavimas, paprastai siekiant pabrėžti simbolinę tais įvykiais iliustruojamos vienos ar kitos istorinės tendencijos reikšmę.

Pagaliau trečiojoje lentynoje – „Istorija“ kaip argumentas“ – išsiriškia normatyviniai ir / arba spekuliatyvūs istoriniai pa(si)teisinimai, kuriuose praeities įvykius, faktus, istorijas, struktūras pakeičia kolektyvinė, vienaskaitinė „istorija“.

Pats K. G. Faberas neslėpė šios trijų pakopų lentynos metodinių trūkumų. Jis šiuos trūkumus siejo su siaura empirine baze, nelaidžiančia vienprasmiškai apsispręsti dėl konkrečių vienos ar kitos lentynos sudedamųjų dalių, o juolab formuluoti toli siekiančius apibendrinimus. Todėl ir ragino taikyti savąjį politinio istorijos naudojimo trijų analizės lygmenų modelį platesniame, kitų kraštų empiriniame lauke.

Antrajai politikos istorizavimo analizės – politikų apsaugos nuo primityvaus istorijos taikymo – kryptčiai vaizdingiausiai atstovautų anglosaksai, amerikiečiai Richardas E. Neustadtas ir Ernestas R. May bei britas Christopheris Hillas.

Amerikiečiai (pirmasis – viešojo administravimo, antrasis – užsienio ir gynybos politikos tyrėjai, dirbę ir praktinės politikos srityje) XX a. devintojo dešimtmečio viduryje (A. Eidintas to dar negalėjo žinoti) išleido vadovėlio tipo monografiją „Mąstant laike: istorijos taikymai sprendimų priėmėjams“¹⁹, kurioje dalijosi dešimties metų patirtimi, sukaupia dėstant „Istorijos taikymų“ kursą Harvardo Johno F. Kenedžio valdymo mokykloje.

Pagrindinė knygos idėja – politikai nemokėsiškai taiko istoriją, o privalėtų jos griebtis su išmanymu ir subtilumu. Kaip tai pasiekti, autoriai rodė analizuodami kaip pamokomas istorijas daugiau kaip trisdešimt JAV vidaus ir užsienio politikos atvejų: nuo prezidento James'o K. Polko derybų dėl Oregono sienų 1845 m. iki socialinio draudimo sistemos finansavimo XX a. ketvirtajame ir aštuntajame

dešimtmečiuose; nuo 1950 m. Korėjos karo iki 1977 m. Jimmio Carterio ginklų kontrolės iniciatyvos. Tirdami šiuos atvejus, R. Neustadtas ir E. May pateikia politikams sveiko proto pagrindu paremtus rekomendacinius mini metodus ar tiesiog taisykles, taikytinas sprendimų situacijose ir leidžiančias išvengti supaprastintų istorinių analogijų ir teleologijos.

Nepriimk sprendimų paskubomis, tik tam, kad veiktum. Saugokis klaidingų ir apgaulingų atitikmenų. Nagrinėk prielaidas. Įsisavink klausimo istoriją diskutuodamas. Venk stereotipų apie tautas, valstybes ar institucijas, žinodamas tik pagrindinius faktus apie jų kilmę ir evoliuciją. Traktuok laiką kaip tėkmę, kurioje praeitis, dabartis ir ateitis būtų neturinti pertrūkių ištisuma. Analizuok kiekvieną situaciją, atskirdamas žinomą nuo neaiškaus, o juos – nuo numanomo. Lygink panašumus ir skirtumus. Prieš spręsdamas problemą (ką norime pasiekti?), išsiaiškink jos istoriją ir kontekstą; visų pirma, atsižvelk į tai, kaip mes patekome į situaciją, kurioje esame. Turėk galvoje, kokie nauji faktai galėtų veikti ir keisti pagrindines prielaidas. Ieškok pagrįstų sprendimo pasirinkimų ir kruopščiai pasverk juos. Paklausk, ko neįprasto galima sulaukti, jeigu tavo pradinės prielaidos buvo teisingos, o pasiūlytas problemos sprendimo būdas bus sėkmingas.

Nors R. Neustadtas bei E. May darbas ir susilaukė istorikų profesionalų kritikos dėl kai kurių analizuojamų įvykių interpretacijos, dėl galimos praktinės jų naudos abejojančiųjų nebuvo. Priklijuota „Valsybininkų pradžiamokslio“ etiketė netgi paskatino autorių kolegas teikti savus pasiūlymus, kaip surasti lengvabūdiško ir profesionalaus istorijos taikymo politiniame procese pusiausvyrą.

Pavyzdžiui, minėtas Ch. Hillas patarė sprendimų priėmėjams išvengti istorinio subjektyvumo skiriant trijų rūšių istorinius politinius paveldus²⁰. Pirmąjį jis apibūdino kaip neišraunamai kultūriniumi, mentaliniu bei instituciniu požiūriais įdiegtą į politinį procesą (JAV – supervalstybė). Antrąjį – giliai išsišaknijusį, tačiau didelėmis vienos politinio elito kartos pastangomis galintį kisti (Didžiosios Britanijos požiūriai į žemyninę Europą). Pagaliau trečiąjį – palyginti neseniai ir

paviršutiniškai prigijusių, todėl gana lengvai keičiamą bei nesunkiai manipuliuojamą (1991 m. Vokietijos suteikti Kroatijos ir Slovėnijos pripažinimai).

Atvirai pasakius, labai panašiomis tyrimo priemonėmis naudojasi ir istorijos politikos tyrėjai, empiriškai grynindami politinį istorinės kultūrinės atminties formavimo procesą. Ir jiems istorijos bei politikos santykis skleidžiasi kaip tam tikras tam tikru metu tam tikroje vietoje vykstančių vidaus ir užsienio politikos diskusijų aspektas ar baras²¹. Kaip deramasi dėl ginčus keliančių praeities vertinimų? Kokia argumentacija ir apskritai koks vertinimus įteisinantis diskursas yra taikomas? Ar galima iš tokių debatų baigmės patikimai spręsti apie politinių jėgų galios santykį konkrečioje politinėje sistemoje ir tų jėgų požiūrį į dabartį ir ateitį? Ar praktinės rekomendacijos politikams, kaip (ne)derėtų elgtis su istorija, turėtų būti universalios, ar situacinės? Štai klausimai, kuriuos kelia istorijos politikos tyrėjai.

Gana „karštas“ atsakymų į tokio pobūdžio klausimus pavyzdys būtų 2008 m. vidurvasarį, liepą, pasirodęs Karsteno Brüggemanno ir Andreso Kasekampo straipsnis „Istorijos politika ir „Paminklų karas“ Estijoje“²². Straipsnyje analizuojami keli estiškos istorijos politikos fragmentai, susiję su Antrojo pasaulinio karo įprasminimu: 2004 m. rugsėjo 2 d. Lihuloje ir 2007 m. balandžio 27 d. Taline perkelti paminklai. Pirmasis monumentas buvo skirtas estų, kovojusių Antrajame pasauliniame kare Vokietijos pusėje prieš Raudonąją armiją, atminimui; antrasis – nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu išgarsėjęs „Bronzinis kareivis“, simbolizavęs sovietų karius, kovojusius prieš nacių.

Straipsnio autorių nuomone, istorinė atmintis yra veiksmingas instrumentas kuriant bendrą praeities ir dabarties vienybės suvokimą, kurio ypač trūksta naujai susidariusioms visuomenėms, vis dar esančioms pakeliui į politines bendruomenes. O nagrinėjami atvejai rodo, kad Estijos istorijos politika kai kuriais aspektais atkuria sovietinio elgesio su istorija modelį, kuriame išimtinai vyravo oficiali, nekvestionuotina ir alternatyviems požiūriams vietos nepaliekanti versija. K. Brüggemanno ir A. Kasekampo manymu, tokia padėtis

yra pavojinga šalies vidaus ir išoriniam stabilumui. Remdamiesi Johno R. Gillis „atminties demokratizavimo“ koncepcija, jie ragina estus prisiimti atsakomybę už sovietinį palikimą (demografinė situacija), ne sakralizuoti praeitį kaip tai daroma Rusijoje, o dėl jos tartis. Tardamasi dėl istorijos visuomenė apibrėžia savo ateitį, o kadangi Estijos ateitis, pasak straipsnio autorių, mažų mažiausiai binacionalinė, „atminties demokratizavimas“ pirmiausia reiškia pagarbą kitoms istorijos versijoms.

Ką reiškia kitos istorijos versijos Lietuvos istorijos kontekste? Daug ką. Tačiau konkrečiu A. Eidinto atveju, regis, tai, ką jis pavadino „Holokaustiniu trintuku“. Šį bloką sudaro tik kelios publikacijos: „Pirmasis žydu–lietuvių istorikų dialogas (1990 gruodis)“, „Imkit, vaikai, pagaliuką ir užmuškite tą... (2001 balandis)“, „Lietuvos žydu katastrofa (2001 rugsėjis)“. Žinoma, tai ir mažų mažiausiai „binacionalinės“ lietuvių istorijos versijos iliustracija. Žinoma, tai ir istoriko, profesoriaus, ambasadoriaus, kartu ir ypatingiems pavedimams biografijos iliustracija, kurią vainikavo dokumentų rinkinys „Žydai, Holokaustas ir dabartinė Lietuva“ (2001 m.) bei monografijos „Žydai, lietuviai ir Holokaustas“ (2002 m., anglų kalba – 2003), „Žydai, Izraelis ir palestiniečiai“ (2007 m. su Donatu Eidintu). Žinoma, vertėtų atkreipti dėmesį ir į publikacijų bei leidinių datas – pirmosios ir paskui einančias. Ir sugretinti su estiškąja atminties demokratizavimo patirtimi.

Kaip galimo dvišalio konsensuso dėl praeities pavyzdį K. Brügge-mannas ir A. Kasekampas pateikia semiotiko Mikhhailo Lotmano sukurta menama rusų ir estų dialogą prieš perkeltiant „Bronzinį karį“²³. Rusai, įvertinę estų nepasitenkinimą, pripažįsta: „Jeigu šis bronzinis karys ką nors trikdo, tai geriau būtų jį pašalinti.“ O estai atsako: „Ne, ne, jeigu karys yra kam nors brangus, tegu lieka savo vietoje. Balsuokime.“ Rusai ir estai balsuoja. Kadangi balsavimo metu keliais estais būta daugiau, „Bronzinis karys“ lieka ten, kur stovėjo.

Tiesa, straipsnio autoriai pripažįsta, kad profesionaliame istorikų diskurse ryškėja skirtingų požiūrių į istoriją koegzistavimo tenden-

cija, nors kalbant apie nacionalinę, o ir apskritai Baltijos valstybėse vyraujančią *Geschichtspolitik* („istorijos politiką“), to pasakyti negalima.

Šiai tezei iš esmės pritaria ir A. Nikžentaitis, jau minėtame pranešime aptaręs istorijos politiką Lietuvoje²⁴. Jo manymu, Lietuvoje, kaip, beje, ir Lenkijoje, istorijos politika kuriama herojinio pagrindu. Dėmesys herojinei istorijai (Lietuvos kunigaikščiai su Vytautu Didžiuoju, tarpukario režimo Lietuvoje veikėjai, Lietuvos sovietinė okupacija ir Molotovo–Ribentropo paktas ir pan.) atskleidžia pagrindinį formuojamos atminties kultūros segmentą – etninį nacionalizmą, lemiantį istorinių motyvų pasirinkimą. Pavyzdžiui, Molotovo–Ribentropo paktas tapo nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos valstybės mitu, aiškinančiu sovietinės praeities ištakas, o pateikiant paraleles tarp prieškarinių Vokietijos–SSRS bei šiandienių Vokietijos–Rusijos santykių, – ir dabartines jos tarptautinio gyvenimo aplinkybes. Taip istorija lietuviams virsta kančios (aukos) ir kartu kovos už nacionalinį tapatumą simboliu²⁵. A. Nikžentaitis, panašiai kaip K. Brüggemannas ir A. Kasekampas, siūlė istorijos politikoje remtis demokratiniu arba orientuotu į bendrybių paieškas keliu, semiantis patirties iš Skandinavijos šalių vienybės, pagrįstos istoriniu kultūrinio bendrumo pabrėžimu.

Kaip pastabą paraštėje pacituosiu, kaip ši problema buvo suvokiama recenzuojamo veikalo autoriaus, A. Eidinto, 1987 m. pavasarį, kai lietuvių istorikai tarsi pabandė perimti iniciatyvą iš kur kas drąsesnių tuo metu savos istorijos atžvilgiu lietuvių rašytojų: „tegul jūsų romanai kelia istorinių žinių troškulį, lavina mintį ir fantaziją, įdomiai neša skaitytojui istorijos sampratą, meilę tėvynei, formuoja patriotizmą (kaip graudu buvo skaityti, kad kai kam tik „Žalgirio“ krepšininkų pergalės žadina patriotines nuotaikas) – jei taip yra daugumai, tuokart tektų kalbėti apie mūsų dramatišką situaciją – kaip be patriotinio auklėjimo priešime iki internacionalinio? Tik pabrėšiu patriotinio, o ne nacionalistinio, nes kai kas visai mūsųose šių dviejų sąvokų neskiria, ar iš baimės pirmosios dažnai ir nemini. Nereikia istorijos nei idealizuoti, nei jos teplioti juodais dažais...“ (p. 79).

Atleiskite už ilgesnę citatą, tačiau ji netgi dabar yra aktuali. Aiškiniimų, kodėl Lietuvos istorijos politikoje dažnai vis dar tebeskiriama įtampa tarp esą baltosios, tikros, ir juodosios, šmeižiamos pačių lietuvių rašytų istorijų, netrūksta. Tačiau bene išsamiausiai tą (ir politiškai skatinamą konfrontaciją) apibūdino Česlovas Laurinavičius ir Vladas Sirutavičius²⁶. Jie aiškina, kad susiklosčiusi situacija sietina su lietuvių tautos formavimosi problemišku – savotišku tapatybiniu kokteiliu, kurį suplakė konfliktinis atskilimas nuo unijinių tradicijų, modernios visuomenės konsolidacijos trūkumas, teritorinis neapibrėžtumas, sovietmečiu būdingas prisiskyrimas tautinei mažumai ir lygia greta ėjęs painus tapatinimasis su istorine tautos vizija, paremta tarpukario tradicijomis ir herojiškomis LDK reminiscencijomis.

Tiesa, yra ir konkretesnių tyrimų, kuriuose mėginama detalizuoti lietuviams būdingo tapatybinio kokteilio sluoksnius. Štai Alfredas Bumblauskas, ėmėsis tirti Lietuvos istorijos modelius XIX–XX a. historiografijoje, pateikė šiuos istorinės atminties („atminties vietų“) modelius: Vilniaus universitetas kaip „paslėptos“, Žemutinė pilis kaip „konfliktuojančios“, o 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucija kaip „kompromisą suradusios“ atmintys²⁷.

Beje, prieš metus A. Bumblauskas ne tik pabrėžė, kad Lietuvoje akivaizdžiai pribrendo naujo istorinio tapatumo programos poreikis, bet ir paskelbė, kad šiuolaikiniam europietiškam Lietuvos tapatybės formavimui didžiulę reikšmę turi LDK idėja, padėsianti įveikti etnocentrizmą²⁸. Ši idėja buvo susieta su LDK paveldo aktualinimu: aristokratijos („gyvųjų praeities“ liudininkų) už Lietuvą ir LDK idėją tinklas ir sąjūdis, simbolizuojantis naują atvirą Lietuvos tapatybę, išbarstyto Lietuvos paveldo Lenkijoje, Rytų ir Vakarų Europoje paieškos bei virtualaus susigrąžinimo palaikymas ar, kitais žodžiais, kultūrinė partnerystė ne tik su Skandinavija, bet ir su Lenkija, taip pat su Ukraina bei Gudija; LDK komponento prasmė geopolitinei Lietuvos krypčiai į Ukrainą, Gudiją bei Lenkiją, veriančiai kelią LDK tapti geocivilizacine aktualija.

Nesunku pastebėti, kad aptartas lietuvių istorikų įžvalgas vienija ne tik jų rūpestis istorijos politika Lietuvoje, bet ir konkrečios rekomendacijos keisti jos formavimo vektorius. Papildydami vienas kitą jie siūlo tą politiką demokratizuoti ir išvesti visuomenę iš tradicinio – etninio bei geopolitinio – uždaramo ribų ir taip tą visuomenę modernizuoti.

Klausimai būtų, ar kai kurių Lietuvos istorikų keliamos idėjos „sukasi“ tik uždaramame profesionalų diskurse, ar išeina už jo ribų, surasdamos atgarsio ir šiandiniame politiniame Lietuvos pasaulyje? Jeigu taip, tai kokie tie atgarsiai?

O prisimindami abu žiūros į istorijos ir politikos santykį kampus, privalėtume dar ir paklausti, ar ir kaip jaučia istorijos pulsą lietuvių politikai, kaip jie „atsirenka“ istoriją, praeities faktus politinei argumentacijai?

Neabejoju, kad bandantiems atsakyti į šiuos klausimus labai pravėrs Alfonso Eidinto „Istorija kaip politika. Įvykių raidos apžvalgos“.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ E. Aleksandravičius. Istorija ir politika // A. Smetona. *Lithuania Propria* (Atspaudas iš „Darbų ir Dienų“. Nr. 2 (11). Kaunas: VDU Išeivijos studijų centras, 1996. P. 1–6.

² E. Aleksandravičius. Op. cit., p. 3.

³ Z. Norkus. Istorika ir istorijos kultūros studijos: Jørno Rūseno idėjų bruožai // Jørnas Rūsenas. Istorika. Istorikos darbų rinktinė. Vilnius: Margi raštai, 2007. P. 23.

⁴ Jørnas Rūsenas. Istorika. Istorikos darbų rinktinė. Vilnius: Margi raštai, 2007. P. 48–49; J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Tiesos sakymas apie istoriją. Vilnius: Margi raštai, 1998. P. 109; M. Fulbrook. *Historical Theory*. London and New York: Routledge, 2002. P. 179.

⁵ Jørnas Rūsenas. Op. cit., p. 48–49; J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Op. cit., p. 288.

⁶ K.-G. Faber. *The Use of History in Political Debate* // *History and Theory*, Vol. 17, No. 4, Beiheft 17: *Historical Consciousness and Political Action* (Dec., 1978), p. 36–67.

⁷ E. H. Carr. *Kas yra istorija?* Vilnius: Vaga, 1999. P. 42.

⁸ A. Lieven. Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę. Vilnius: Baltos lankos, 1995. P. xl.

⁹ F. Stern (ed.). *The Varieties of History. From Voltaire to the Present*. New York: Vintage Books, 1972. P. 378.

¹⁰ Jõrnas Rūsenas. Op. cit., p. 96.

¹¹ A. Nikžentaitis. Autoritariniai režimai ir diktatūros Vidurio ir Rytų Europos kultūrinėje atmintyje // Pranešimas konferencijoje „Diktatūros ir autoritariniai režimai Vidurio Europoje“, 2007 m. Mašinarštis. P. 1.

¹² E. Aleksandravičius. Lietuvių atgimimo kultūra. XIX a. vidurys // Istorija. A. J. Greimo Centro studijos. Nr. 2. Vilnius: Baltos lankos, 1994. P. 49, 57.

¹³ L. Menand (ed.). *Pragmatism. A Reader*. New York: Vintage Books. A Division of Random House, Inc., 1997. P. 467–468; Appleby J., Hunt L., Jacob M. Op. cit., p. 289.

¹⁴ G. Hegelis. Istorijos filosofija. Vilnius, 1990. P. 32.

¹⁵ Z. Norkus. Istorika. Vilnius: Taura, 1996. P. 68.

¹⁶ K.-G. Faber. *The Use of History in Political Debate // History and Theory*, Vol. 17, No. 4, Beiheft 17: *Historical Consciousness and Political Action* (Dec., 1978), p. 38.

¹⁷ D. M. Smith. Benedetto Croce: History and Politics // *Journal of Contemporary History*, Vol. 8, No. 1 (Jan. 1973), p. 41–61.

¹⁸ K.-G. Faber. Op. cit., p. 36–67.

¹⁹ R. E. Neustadt, E. R. May. *Thinking in Time: the Uses of History for Decision-Makers*. New York: Free Press, 1986. xxii + 329 pp. Taip pat žr. recenzijas: Achenbaum A. *Public History's Past, Present, and Prospects // American Historical Review*, Vol. 92, No. 5 (Dec., 1987), p. 1162–1174; W. F. Hanrieder. *Thinking in Time: The Uses of History for Decision Makers* by Richard E. Neustadt & Ernest R. May // *The American Political Science Review*, Vol. 81, No. 4 (Dec., 1987), p. 1370–1371; J. Joll. *Thinking in Time: The Uses of History for Decision Makers* by Richard E. Neustadt & R. Ernest. May // *International Affairs*. Vol. 65, No. 1 (Winter 1988–1989), p. 142; R. W. Leopold. *A Primer for Statesmen // Reviews in American History*, Vol. 15, No. 4 (Dec., 1987), p. 527–532.

²⁰ Ch. Hill. *The Changing Politics of Foreign Policy*. Aalgrave, Macmillan, 2003. P. 118.

²¹ Z. Norkus. Istorika ir istorijos kultūros studijos. Op. cit., p. 24.

²² K. Brüggemann, A. Kasekamp. *The Politics of History and the “War of Monuments” in Estonia // Nationalities Papers*. July 2008. Vol. 36, no. 3, p. 425–448.

²³ K. Brüggemann, A. Kasekamp. Op. cit., p. 441.

²⁴ A. Nikžentaitis. Op. cit., p. 1–6.

²⁵ Tokią nuomonę yra išsakęs ir Leonidas Donskis. Žr. L. Donskis. *Tarp vaizduotės ir realybės*. Vilnius: Baltos lankos, 1996. P. 198.

²⁶ Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius. *Naujausioji Lietuvos istorija*. I dalis. *Lietuvos atgimimas: Sąjūdžio kelias į valdžią*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.

²⁷ A. Bumblauskas. Lietuvos istorijos modeliai XIX–XX a. istoriografijoje. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslų darbų apžvalga. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius, 2007. P. 26–29.

²⁸ A. Bumblauskas. Senosios ir Naujosios Lietuvos susitikimai // Kultūros barai. 2007, nr. 6, p. 6–8.

RAIMUNDAS LOPATA